

ATOQLI MAQOM IJROCHILARI

Pirmatova Nodira Yigitaliyevna

Yunus Rajabiy nomidagi O'zbek Milliy Musiqa San'ati instituti "Maqom xonandaligi" kafedrası mudiri, dotsent, O'zbekiston respublikasida xizmat ko'rsatgan artist.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14578836>

Annotatsiya. Buxoro Shashmaqomining taniqli va mashhur ijrochilari qatorida Ota Jalol Nosir, Otag'iyos Abdug'ani, Domla Halim Ibodov, Hoji Abdulaziz Rasulov, Levi Boboxonov va boshqalarning nomlarini alohida aytib o'tish kerak.

Kalit so'zlar: Ota Jalol Nosir, Otag'iyos Abdug'ani, Domla Halim Ibodov, Hoji Abdulaziz Rasulov, Levi Boboxonov.

FAMOUS MAQOM PERFORMERS

Abstract. Among the famous and famous performers of Bukhara Shashmaqomi, it is worth mentioning the names of Ota Jalol Nasir, Otag'iyos Abdugani, Domla Halim Ibodov, Haji Abdulaziz Rasulov, Levi Bobokhonov and others.

Keywords: Ota Jalol Nasir, Otag'iyos Abdugani, Domla Halim Ibodov, Haji Abdulaziz Rasulov, Levi Bobokhonov.

ВЫДАЮЩИЕСЯ РУКОВОДИТЕЛИ

Аннотация. Имена Ота Джалала Насыра, Отагиоса Абдугани, Домлы Халима Ибодова, Гаджи Абдулазиза Расулова, Леви Бобоханова и других значатся среди известных и знаменитых исполнителей бухарского шашмакома.

Ключевые слова: отец Джалал Насир, Отагияс Абдугани, Домла Халим Ибодов, Хаджи Абдулазиз Расулов, Леви Бобоханов.

Ota Jalol Nosirov (1845-1928) Buxoro Olti maqomini juda yoshligidan o'rgana boshlaydi. Dastlab uni bu san'at bilan onasi tanishtiradi, keyinchalik esa mashhur hofiz va cholg'uchi Tillaboy ustozligida puxta o'zlashtiradi. XIX asrning 60-yillaridan to XX asrning dastlabki o'n yilliklariga qadar Buxoro amirligi saroyida hofiz sifatida xizmat qiladi.

Sho'ro davriga kelib, Buxoroda ochilgan «Sharq musiqa maktabi» da ustozlik qiladi va ko'plab shogirdlar yetishtiradi. Ota Jalol Nosir xalqimizning ulkan ma'naviy xazinasini bo'lgan Shashmaqomni mukammal bilishi barobarida yana uni saqlab qolishda ham katta xizmat ko'rsatgan. Ma'lumki V.A.Uspenskiy 20-yillarning boshlarida salobatli Olti maqom turkumini Ota Jalol Nosir va tanburchi Ota G'iyos Abdug'anilar ijrosida ilk bor nota yozuvlariga tushirgan edi. Shu tariqa maqomning umuman yo'q bo'lib ketishi xavfi bartaraf etiladi. Chunki, bu san'atning bilimdoni va amaliy ijrochisi bo'lgan ustoz-sozanda va ustoz-hofizlar nihoyatda ozchilikni tashkil etardi. Shashmaqomni Ota Jaloldan notalarga yozib olgan V.A.Uspenskiy uning san'atiga yuqori baho berib, shunday yozgan edi: "Ota Jalol keksayib qolganligiga qaramay, baland va yoqimli ovozi, o'tkir xotirasi saqlanib qolgandi. Yana shu narsani eslatib o'tish kerakki, bu hofiz barcha ashulalarning kuylari va sherlari bilan bir qatorda o'n sakkiz turdan iborat (doyra usullari formulasini ham yodida saqlab kelardi)". Bugungi kunda Ota Jalol Nosir "nomini tilga olganimizda ustozlar ustozlari, Shashmaqomning donishmand bilimdoni, murakkab usullar ustasi, ajoyib tanburchi 133 va xushovoz xonanda ko'z oldimizga keladi.

Shu sababli O‘zbekiston va Tojikistonning turli vohalarida Ota Jalolning nomi hurmat bilan tilga olinadi.” (O‘sha adabiyot, 33-b)

Samarqandlik mashhur hofiz va bastakor, O‘zbekiston xalq artisti **Hoji Abdulaziz Rasulov** (1852-1936) tanbur va dutor chertish hamda ashula aytish yo‘llarini mukammal egallagan san’atkor edi. Binobarin ustoz-san’atkordan bizga meros qolgan nodir ma’naviy boylik uch jabhada – sozandalik (dutor va tanbur ijrochiligi), ashulachi-hofizlik va bastakorlik sohalarida zohirdir, zero ki ularning har birida ustaning iste’dodi ila yo‘g‘rilgan betakror ziynatlar, o‘zgacha jilolar kashf etilgan. Maqom hofizi eng avvalo Shashmaqomning ham cholg‘u (Mushkilot), ham aytim-sho‘ba (Nasr) yo‘llarini ijro etishda an’anaviy yetakchi o‘rin tutgan tanbur cholg‘usini egallashi, unda o‘ziga jo‘rnavozlik qila olishi mumtoz talablardan bo‘lgani bois Hoji Abdulaziz Rasulov birinchi galda bu cholg‘uni amaliy o‘zlashtirishga g‘ayrat qiladi va sozanda Hoji Rahimberdi ustozligida Shashmaqom Mushkilot bo‘limini (cholg‘u kuy yo‘llarini) ijro etishga erishadi. Ayni paytda Shashmaqom Savtlarini shoxobchalari bilan “o‘qishni” (aytishni) dastlab Boruh ismli hofizdan o‘rganib, keyinchalik (1880-yillari) esa atoqli hofiz Ota Jalol Nosir rahbarligida Shashmaqomning Saraxbor, Talqin va Nasr sho‘balarini aytish mahoratini hosil qilgan edi. Shu asnoda Hoji Abdulaziz Rasulov Shashmaqomni ham cholg‘uchi, ham hofiz sifatida mukammal biluvchi ustoz bo‘lib yetishadi.

Bugungi kunda ustoz-san’atkorning har ikkala bu ijrochiligi o‘zining noyob va nodir ijodiy jihatlari bilan e’tiborga sazovordir.

Avvalambor ustaning beqiyos maqom hofizi maqomiga qadar yuksalishi uning ijodkorlik fazilati bilan payvasta amalga oshganligini qayd etmoq kerak. Bu hol ayniqsa yuqori pardatovushlarda sadolanuvchi avjlarda o‘zining yorqin ifodasini topgan. Ma’lumki, avj tuzilmalari maqomlarning eng salmoqli qismini tashkil etishi bilan bir qatorda yana asarning chuqur mazmuni, g‘oyaviy asosini anglab olishda qariyb hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Shuningdek, hofizlarning kasbiy malaka va mahoratlari ham asosan ana shu avjlarni qay yo‘sinda ijro etishlari bilan bog‘liq baholanadi.

Bu borada X.A.Rasulov ijrochiligida muayyan maqom yo‘liga yangi avjlar bog‘lashga yoki bir ashulani har xil avjlar bilan aytishga moyillik kuchli bo‘lganligini ta’kidlash kerak.

Ustoz-san’atkorning Bozurgoniy, Abdurahmonbegi va Ushshoq yo‘llariga bog‘lagan yangi avjlari aslida ijod zavqlarining cho‘qqisi yanglig‘ yuzaga kelgan edi. Shuningdek, «Gullar bog‘i», «Bebokcha», «Qurbon o‘lan», «Gulyor», «Nasrullohi», «Rosti Panjgoh», «Ushshoqi Hoji», «Navo», «Iroq» kabi ashula va maqom yo‘llari ham turli holatlarning badiiy in’ikosi o‘laroq bir necha ko‘rinishda (variantda) zohir bo‘lgan. Binobarin, atoqli san’atkor ijrosidagi har bir maqom yoki ashula namunasi eng avvalo jonli ijodiy jarayon sifatida angalshiladi va idrok etiladi. Hoji Abdulaziz Rasulovning bastakorlik qobiliyati ham aynan shu jarayonda yorqin namoyon bo‘lgan.

Bunda ikki jihatni qayd etish mumkinki, ulardan biri – maqom va ashula yo‘llariga yangi va yangi avjlar kiritib, ularning murakkab va mukammal zuhurini kashf etishda ko‘rinsa, yana biri ma’lum kuy yoki ashulaga tubdan qayta ishlov berish natijasida erishilgan yangi sifat namunalarida kuzatiladi.

So‘nggi o‘rinda tavsif etilayotgan «sifat darajasi» ayni paytda san’atkorning an’analarni tabiiy yangilashga bo‘lgan intilishi, xususan, o‘ziga bolaligidan qadrdon Samarqand-Buxoro musiqa uslubidan tashqari yana Farg‘ona-Toshkent va Xorazm mahalliy musiqiy uslublarni ham

amaliy jihatdan mukammal o'zlashtirib, muhimi, ularni ijodiy jarayonda uyg'unlashtira olganligining samarasidir. Jumladan, Hoji Abdulaziz Rasulovning mashhur «Guluzorim»i aslida Farg'ona-Toshkent uslubidagi «Eshvoy» nomli kuy asosida qayta ishlangan bo'lib, uning yuqori pardalariga Turk avji bog'langan, Xorazm doston kuylari asosida ijod etilgan «Bozurgoniy»ga esa Zebo Pari avji qo'shilgan. Natijada har ikkala kuyning o'zgacha, ko'proq mumtoz maqom andozalariga yaqin ko'rinishlari yuzaga kelganligini ko'ramiz. Mazkur ijodiy jarayon, tabiiyki, Hoji Abdulaziz Rasulov singari iste'dodlarning bastakorlik faoliyati ila amalga oshgan.

Hoji Abdulaziz Rasulov ijrochilik bisotida (repertuarida) 200 dan ziyod ashula va cholg'u kuylari bo'lib, bunda hofiz ashula yo'llarini Buxoro - Samarqand an'anasiga oid o'zbek va tojik tillarida kuylagan. Shu bilan birga Hoji Abdulaziz Rasulov birinchilardan bo'lib Shashmaqomni dutorda ijro etish an'anasini amaliyotda qo'llagan san'atkordir.

Bu hol, o'z navbatida, Shashmaqomni dutor ijrochiligi keng tarqalgan Farg'ona-Toshkent va Xorazm vohalarida ham yoyilishiga sabablardan biri bo'ldi. Xorazm maqomlarining bizga ma'lum bo'lgan mahoratli ijrochilari bir necha avloddan iboratdir.

Xususan, XIX asrda Komil Xorazmiy, XIX asr ikkinchi yarmi – XX asr boshlarida esa Komil Xorazmiyning shogirdlari Xudoybergan Mo'hrkan, Matyoqub pozachi, Abdullo gulobiy, Bobojon bulomonchi, Muhammad Rasul Mirzo, Matyoqub Xarratov kabi maqomchi san'atkorlar faoliyat ko'rsatganlar. Shuningdek, XX asr davomida Matpano Ota Xudoyberganov, Matyusuf Xarratov, Madrahim Yoqubov (Sheroziy), Hojixon Boltaev, Komiljon Otaniyozov, Matniyoz Yusupov, Ro'zimat Jumaniyozov va boshqa ustoz-san'atkorlarning nomlari Xorazm maqomlarining etuk ijrochilari qatorida namoyon bo'ladi.

Atoqli san'atkor **Matyoqub Xarratov** (1867-1939) xalq ijodi va mumtoz musiqiy merosning yirik bilimdoni, tanbur, dutor va g'ijjak cholg'ularining mohir ijrochisi bo'lgan. Otasi Qurbon Xarrat – do'kchi o'spirin o'g'lining noyob musiqiy qobiliyatini payqagach, uni taniqli san'atkor, shoir va musiqachi Komil Xorazmiyga shogirdlikka beradi.

Ustoz zukko shogirdiga tanbur va g'ijjak cholg'ularini chalish mahoratini o'rgatish bilan birga yana hattotlik va she'r yozish asrorlaridan ham voqif qiladi. Iste'dodli shogirdining bu jabhalarda ildamlab erishayotgan yutuqlarini ko'rgan Komil Xorazmiy unga Xiva xonining saroyida musiqachi bo'lib xizmat qilishi uchun tavsiya beradi. Shu asnoda M.Xarratov 1888-1906 yillari Muhammad Rahimxon II saroyida maqomchi-sozanda bo'lib ishlaydi. XX asr boshlarida ro'y bergan ma'lum ijtimoiysiyosiy o'zgarishlardan so'ng u Xiva musiqa maktablarida yoshlarga ustozlik qildi (1923-1928). Shundan so'ng 1932-yilgacha sozchilar ansamblida ishladi va 1932-yildan to umrining so'nggi kunlarigacha Urganch teatrida sozandalik faoliyatini olib bordi.

M.Xarratov Xorazm maqomlarining yirik mutaxassisi bo'lgan. U Xudoybergan Muhrkan, Niyozjon Xo'ja va Komil Xorazmiy kabi zabardast ustozlarning mazkur turdagi maqomlarni tizimlashtirish, ularni yozuvlar vositasida hujjatlashtirish va shu tarzda ham keyingi avlodga yetkazib berish say'i-harakatlariga faol ergashdi. Jumladan u "Xorazm tanbur chizig'i"ni takomillashtirish va uning vositasida maqomlarni yozib olish jarayonida ham amaliy ijrochi, ham hattot sifatida ishtirok etgan. O'z navbatida ustozlardan bekamu-ko'st o'zlashtirib olgan Xorazm maqomlarini yangi zamon ahliga yetkazib berishda o'z xizmatini ayamagan.

Inchunin, 1934-yili folklorshunos olimlar – Yelena Romanovskaya va Ilyos Akbarovlar tomonidan Matyoqub Xarratov ijrosida Xorazm maqomlarining chertim (cholg'u) yo'llari (Rost,

Buzruk, Navo, Dugoh, Segoh, Iroq, Panjgoh) fonograf vositasida yozib olindi hamda 1939-yili “Xorazm klassik musiqasi” nomli kitobda chop etildi. M.Xarratovning o‘ziga xos nafis va mayin tanbur ijrochiligi kelgusida Mamad Safo, Matpano tanburchi, Yunus tanburchi va boshqa shogirdlari san’atida munosib davom etdi.

O‘zbekiston xalq artisti **Hojixon Boltayev** Xorazm maqomchilik san’atining yirik vakilidir. Hojixon Boltayev akasi, xushovoz Egamberganga ergashib yoshligidan ashulachilikka ishtiyoqi baland bo‘lgan. U hali navqiron yigitlik chog‘idayoq o‘zining dardli ovoz tarovati bilan elga tanilgan. Yosh Hojixon Xorazmda taniqli ashulachi va sozchi Otajon akadan dutor chertish mashqini oladi hamda ashula aytish malakasini o‘zlashtiradi. 1925 yili esa uning hayotida unutilmas muhim voqea bo‘ldi - Hojixon Boltayev taniqli ashulachilar davrasida o‘tkaziladigan diydalishma ijodiy musobaqasida g‘oliblikni qo‘lga kiritdi. Shu paytdan boshlab uning kasbiy mahorati yildan-yilga yuksalib, kamolot kasb etdi. Jumladan, u Xorazm maqomlarining aytim yo‘llarini atoqli san’atkor Matpano ota Xudoyberganovdan o‘rganadi, hamda mazkur maqom ijrochilik an‘analarini murakkab sharoitlar bo‘lishiga qaramay davom ettirishga astoydil bel bog‘laydi.

Chunonchi, 1942-45 yillari M.Xudoyberganov rahbarligidagi maqom ansamblida faoliyat kўrsatadi, 1962 yili esa Urganch shahar Madaniyat uyida Maqom ansamblini tuzib, unga qariyb o‘n yil davomida rahbarlik qiladi. Hojixon Boltayevning maqom hofizlariga xos yoqimli ovozi, avjlarga yengil chiqib ularni yorqin ijro eta olish salohiyati asnosida uning ijrosidagi har bir maqom aytimi, suvora yoki yirik ashula namunasi betakror san’at asari yanglig‘ yangragan. Shu bilan birga, Hojixon Boltayev Buxoro va Samarqand ashulalarini hamda Farg‘ona-Toshkent maqom yo‘llarini ham yuksak mahorat bilan ijro etgan. Hojixon Boltayev yaratgan ijodiy maktabni munosib davom ettirgan shogirdlari qatorida ukasi Nurmamat Boltayev, Quvondiq Iskandarov, Qutlimurod Hojiyev, Ro‘zimat Jumaniyozovlarning nomlarini alohida ta’kidlash kerak. Shuningdek, 1990 yildan buyon Xorazmda Hojixon Boltayev nomida xonandalarning ko‘rik-tanlovlari muntazam o‘tkazilib kelinadi.

Farg‘ona-Toshkent maqom ashula yo‘llarini o‘z ijrolari bilan yuksaltirgan maqomchi hofizlar qatorida Mulla To‘ychi Toshmuhamedov, Shorahim Shoumarov, Shojalil hofiz, Ilhom hofiz, Sodirxon hofiz, Yunus Rajabiy, Rasulqori Mamadaliev, Fattohxon Mamadaliev, Orifxon Hotamov kabi ustoz-san’atkorlarning xizmatlarini alohida ta’kidlash kerak.

O‘zbekiston xalq hofizi **Mulla To‘ychi Toshmuhammedov** (1868-1943) Farg‘ona-Toshkent musiqa uslubiga xos ashula, suvora, maqom va yovvoyi maqom yo‘llarini yangi shart-sharoitlarda munosib davom ettirgan va ma’naviy boyliklarni bizga qadar yetkazib berishda ulkan xizmat qilgan san’atkordir. Yosh Mulla To‘ychi xalq orasida ardoqli To‘ychi hofiz bo‘lib yetishguniga qadar ilmi tolib shogirdlarga xos mashaqqatli, ayni paytda ibratli yo‘lni bosib o‘tdi. Dastlab, madrasada tahsil ko‘rib yurgan o‘spirinlik yillarida (1878-1884) Sharq mumtoz g‘azaliyoti – hazrati Hofiz, Navoiy, Fuzuliy, Bedil kabi donishmandlarning nazm namunalarini xotirasiga oldi, ularning hikmatlarga to‘la serma’no mazmunini qalbiga naqshladi, hamda mumtoz g‘azallarni ashula qilib aytishga intildi va bu borada iste’dodli amakisi Qo‘chqor otadan malakali maslahatlar olib turdi. Balog‘at yoshiga yetgach, u turli yig‘in va to‘y marosimlarida Iso hofiz, Ahror hofiz, Mirza Qosim hofiz, Madumar hofiz, Abduqahhor hofiz, Nazirxon hofizlarni tinglaydi va ularga ergashib, xonandalik sir-asrorlarini jiddiy o‘rganishga astoydil kirishadi.

Tez orada yosh xonanda ijrochiligida Fargʻona-Toshkent ashulachilik maktabining eng nodir fazilatlarini oʻzida mujassam etgan uslub qaror topdi. Bu uslub ustozlar ijrosini diqqat bilan tinglab, ularning har biriga xos nozik qochirim va nolalarni tezda ilgʻab olinishi, muhimi, ularning barchasini isteʼdod salohiyati ila ijodiy oʻzlashtirib, har tomonlama toʻlin ovoz bilan mukammal ifoda etilishining natijasi edi. Shu asnoda Toʻychi Hofiz ijro etgan Ilgʻor, Figʻon, Shitob aylab, Suvora, Yangi Kurd, Avji Kurd, Bayot, Chorgoh, Ushshoq, Giryra, Shahnozi Gulyor singari mumtoz ashula va Fargʻona-Toshkent maqom aytim yoʻllari el orasida mashhur boʻlib ketdi. Bu asarlarning aksariyati 1905 va 1911 yillari gramplastinkalarga yozib olindi.

1912 yili esa toshkentlik shoir Xislat Eshon (1880-1945) Mulla Toʻychi hofizga bagʻishlab oʻzining “Armugʻoni Xislat” bayozini eʼlon qildi. Mazkur bayozning asosiy salmogʻini Toʻychi hofiz bisotidagi ashula va maqom yoʻllarining sheriylar matnlari tashkil etgan boʻlib, ular qaysi kuylarga bogʻlab aytilishi ham koʻrsatilgan edi. Shuningdek, Mulla Toʻychi Toshmuhammedov ijro etgan maqom va ashula yoʻllari V.A.Uspenskiy tomonidan yozib olinib, “Oʻzbek vokal musiqasi” toʻplamida nashr qilingan. M.T.Toshmuhammedov oʻz sanʼatini koʻpgina xorijiy (Turkiya, Eron, Misr, Hindiston va b) mamlakatlarda munosib namoyish etishi bilan birga, 1928-yildan to umrining oxiriga qadar Oʻzbekiston Radio qoʻmitasida yakkaxon ashulachi sifatida faoliyat koʻrsatgan. “Mulla Toʻychi ijro etgan ashulalar nihoyatta taʼsirchanligi, soʻzlarining aniq va ravshan aytilishi bilan ajralib turadi. Mulla Toʻychi Toshmuhammedov xalq orasida juda mashhur edi.

U oʻzining sodda dilligi, samimiyligi, mehribonligi bilan hammaning muhabbatini qozongan edi; uning atrofida eng yaxshi musiqachilar: Shaborat (tanburchi va ashulachi), Abduqodir Ismoilov (naychi), Shorahim Shoumarov (ashulachi), Ahmadjon Umurzoqov (qoʻshnaychi) kabilar toʻplangan edi. U boshqa shaharlardagi musiqachilar: Xoʻja Abdulaziz Rasulov (Samarqand), Otajalol Nosirov, Levi Boboxonov, Usta Shodi Azizov, Domla Halim Ibodov (Buxoro), Muhammad bobo Sattorov, Boltaboy Rajabov, Erkaqori, Berkinboy Fayziyevlar (Fargʻona vodiysi) bilan ham uchrashib turardi.” Toʻychi hofizning koʻzga koʻringan yetuk shogirdlari va maktabining davomchilari qatorida Yunus Rajabiy, Rizqi Rajabiy, Shorahim Shoumarov, Joʻraxon Sultonov kabi atoqli sanʼatkorlar bor.

M.T.Toshmuhammedov nomi Toshkent gramplastinkalar zavodi hamda Qashqadaryo viloyati musiqali drama va komediya teatriga berilgan. 2000-yili atoqli sanʼatkor mehnati “Buyuk xizmatlari uchun” ordeni bilan taqdirlandi. Rajabiyul sulolasining eng yirik vakili, hassos bastakor, xonanda va sozanda,

Oʻzbekiston xalq artisti, OʻzFA akademigi **Yunus Rajabiy** (1897-1976) milliy musiqa madaniyatimiz ravnaqiga ulkan hissa qoʻshdi. Atoqli sanʼatkorning komillik sari yuksalish bosqichlari dastlab madrasada anʼanaviy tahsil olish bilan boshlanib, keyinchalik Turkiston xalq konservatoriyasi (1919-1923), Toshkent oliy musiqa maktabining tayyorlov kursi (1934) hamda Moskvada tashkil etilgan kompozitorlar kursi (1940- 41)da davom etgan.

Xulosa oʻrnida, Ayni paytda mumtoz musiqa namunalaridan Fargʻona-Toshkent maqom yoʻllarini mashhur hofizlar Mirza Qosim, Shorahim Shoumarov va Mulla Toʻychi Toshmuhammedovlardan mukammal oʻrgandi, Buxoro maqomlarini Hoji Abdulaziz Rasulov, Domla Halim Ibodov kabi zabardast maqomdonlar ustozligida oʻzlashtirdi.

REFERENCES

1. Гафурбеков Т.Б. Творческие ресурсы национальной монодии и их преломление в узбекской советской музыке. – Тошкент: Фан, 1987.
2. Джамии, Абдурахман. Трактат о музыке (пер. с перс. А.И.Болдирева) ред. и комментарии В.М.Беляева Т., АН УзССР, 1960.
3. Jo‘rayev M. O‘zbek xalq ertaklarida «sehrli» raqamlar. – Toshkent: Fan, 1991.
4. Ибрагимов О. Фергано-Ташкентские макамы. – Ташкент, 2006.
5. Ibrohimov O. O‘zbek xalq musiqa ijodi. – Toshkent, 1994. 10. Исфакони, Абул Фарадж. Книга песен. – М., Наука, 1980.
6. Pirmatova N. XONANDALIK VA HOFIZLIK MAHORATI //Art and Design: Social Science. – 2024. – Т. 4. – №. 06. – С. 24-27.
7. Pirmatova N. PROBLEMS OF VOICE ADJUSTMENT IN MAQOM SINGING EDUCATION //Archive of Conferences. – 2021. – Т. 22. – №. 1. – С. 39-43.